

‘Te hopen is, dat er spoedig een gunstige wending kome.’¹

Hilversum en de Spaanse griep

MEYL VAN AALST

Misschien was het jaar, dat achter ons ligt, wel het meest bewogene in den loop der eeuwen. Het bracht de beslissing van den bloedigsten volkerenkrijg, welke ooit de wereld teisterde. En naarmate in de oorlogvoerende landen het geweld zijn toppunt bereikte, namen ook binnen onze landsgrenzen de moeilijkheden toe, welke er het gevolg van waren. Schaarschte van voedingsmiddelen en grondstoffen, geweldige prijsstijging, toeneming der werkloosheid; dat alles deed in zoo hooge mate zijn invloed gelden, dat het aantal personen (gezinnen), dat niet meer in staat was geheel in eigen onderhoud te voorzien, met den dag toenam.²

Met deze dramatische woorden opende het Burgerlijk Armbestuur zijn verslag over 1918, een jaar dat waarschijnlijk door degenen die het doorstonden met een zucht van verlichting werd afgesloten.

Hoewel Nederland neutraal was tijdens de Eerste Wereldoorlog, die in 1914 was begonnen, was de economische situatie na vier jaar oorlog en allerlei blokkades zo verslechterd dat hongersnood dreigde.³

Het voedsel dat er was, was op de bon en daarbij ook nog van slechte kwaliteit. Velen waren afhankelijk van eten uit de gaarkeuken. De directeur van Publieke Werken kreeg in 1918 nog de opdracht om tien extra kookketels van 300 liter te kopen voor de Centrale Keuken aan de Roosendaalstraat.

In verband met de voedselschaarste was het broodrantsoen verlaagd van 250 naar 200 gram per dag: ongeveer vier flinke boterhammen. Maar dan nog: het brood dat je dan kreeg was niet met melk gebakken (want dat was verboden) maar met water. Ook mengde men wel graan met aardappelen of bonen, maar ook van die ingrediënten was er niet genoeg. Dit alles leverde de bakkers veel problemen op: de baksels mislukten sneller en bedorven razendsnel in de zomermaanden.⁴ Experimenteren was ook niet altijd verstandig: Eénmaal werd volkomen ongenietbaar bruinbrood aangetroffen, waarin gekookte aardappelen in groote hoeveel-

OVERZICHT van het aantal sterfgevallen in de gemeente naar de verschillende leeftijden en in de verschillende maanden van het jaar.

LEEFTIJD	Januari	Februari	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Augustus	September	October	November	December	Totaal
Beneden het jaar (niet medegerekend de doodgeborenen en de vóór de aangifte overleden kinderen)	6	3	5	4	5	1	5	5	1	7	3	2	47
Van 1 tot 5 jaar	3	2	7	5	2	4	1	4	5	8	15	3	59
.. 5 .. 14 ..	1	—	3	3	1	1	1	—	—	4	8	1	23
.. 14 .. 20 ..	1	2	1	1	1	2	4	3	2	4	14	1	36
.. 20 .. 30 ..	3	1	3	2	5	2	3	3	1	9	34	6	72
.. 30 .. 40 ..	2	—	3	7	1	2	1	4	3	7	19	—	49
.. 40 .. 50 ..	3	4	2	3	5	4	1	1	2	4	12	5	46
.. 50 .. 65 ..	10	4	4	5	8	3	1	4	4	5	11	3	62
.. 65 .. 80 ..	19	12	13	8	6	6	4	3	12	3	20	14	120
.. 80 jaar en daarboven	—	7	7	3	4	—	2	—	—	5	3	5	36
Totaal	48	35	48	41	38	25	23	27	30	56	139	40	550 *)

Overzicht van het aantal sterfgevallen in de gemeente. Kijk wat er in november gebeurt. (Gemeenteverslag 1918, p. 6)

heid verwerkt waren. De betrokken bakker werd deswege door het Centraal Broodkantoor gestraft met f150,— boete.⁵

De gemeente probeerde de kinderen van ouders met lagere inkomens te helpen door hen vanaf de zomer op vrijdag en zaterdag 0,375 liter melk te verstrekken. Ook waren ruim 700 gezinnen in de gelegenheid gesteld aardappels te verbouwen op beschikbaar gestelde akkertjes van elk zo'n 30 vierkante meter.

De wapenstilstand op 11 november 1918 bracht helaas geen verlichting. De werkloosheid was groot en rees de pan uit toen men overging tot demobilisatie: 1.200

Numm.	Omschrijving der Ziekte.	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
1	Febris typhoidea	1	1	—	1	—	1	5
5	Mazelen	—	—	—	4	4	2	2
6	Roodvonk	—	—	—	—	2	4	1
7	Kinkhoest	6	6	7	4	2	—	9
8	Diphtherie	3	2	3	1	2	2	5
8b	Croup	—	—	1	—	—	—	2
9	Influenza	1	3	3	1	—	—	83
12	Andere epidemische ziekten	—	1	—	—	1	3	—
13	Longtuberculose	33	42	45	49	41	43	73
14	Hersentuberculose	5	9	3	3	5	7	5
15	Andere vormen van tuberculose	5	1	3	2	4	8	5
16	Kanker en andere maligne tumoren	28	41	48	30	50	41	53
17	Meningitis	7	3	6	6	4	3	10
18	Apoplexie, hersenverweking	25	24	17	23	31	23	32
19	Organische hartgebreken	25	27	32	31	26	36	38
20	Acute bronchitis	2	7	4	6	2	3	3
21	Chronische bronchitis	4	7	1	4	6	10	6
22	Pneumonia crouposa	19	8	29	16	17	22	59
23	Ziekten van de maag	2	2	4	4	2	5	1
24	Gastro-enteritis (bij kinderen beseden 2 jaar)	24	14	21	8	9	4	2
25	Hernia, darmoccluse	3	—	1	2	1	2	1
26	Levercirrhose	2	—	—	—	1	1	—
27	Nephritis en Brightsche ziekte	8	15	15	19	6	19	9
29	Kraamvrouwenkoorts	1	1	—	1	—	—	—
30	Andere ziekten van zwangerschap en kraambed (geen kraamvrouwenkoorts)	3	4	5	2	1	1	—
31	Aangeboren zwakte en gebreken	15	26	15	22	5	8	—
32	Ouderdomszwakte	10	20	20	17	23	23	27
33	Geweldadige dood	4	6	3	5	4	7	3
33b	Zelfmoord	3	1	2	5	4	3	4
34	Andere ziekten	99	69	68	59	83	62	70
34b	Andere ziekten der ademhalingswerktuigen	—	—	18	29	35	24	31
35	Onbekend	14	5	2	2	4	8	9
	Totaal	352	345	376	356	375	375	548 ¹⁾

Overzicht van de oorzaken van het overlijden. Kijk naar de stijging bij Influenza, Longtuberculose, Pneumonia crouposa, Andere ziekten der ademhalingswerktuigen en mogelijk ook bij Meningitis. (Gemeenteverslag 1918, p. 129)

werkzoekenden schreven zich in bij de Arbeidsbeurs.

De griep in de krant

Maar toen gebeurde er nog iets anders: men werd ziek en niet iedereen werd weer beter. Op 11 juni 1918 meldde De Gooi- en Eemlander in haar 'Gemengde Berichten' tussen verhalen over smokkelaars in Boedapest en een moord te Haelen (Limburg), nog zo'n ver-van-mijn-bed-verhaal. Eene geheimzinnige ziekte, luidde de aanhef, Een onbekende ziekte, die veertien dagen geleden te Madrid uitbrak, heeft zich met opmerkelijke snelheid verspreid en, naar gemeld wordt, zijn er te Madrid alleen 100.000 mensen door aangetast en neemt dit aantal dagelijks toe. Zij heeft de meeste provinciale hoofdsteden en Marokko bereikt, waar zij het Spaansche garnizoen aantastte. De ziekte verspreidde zich, vooral in dicht bevolkte centra, zoo snel, dat de openbare diensten ernstig ontredderd werden. In de laatste week zijn ruim 700 mensen bezweken, maar in zoo goed als alle doodelijke gevallen waren er complicaties bij gekomen. Gezonde mensen

herstellen binnen vier of vijf dagen, terwijl zwakke mensen, vooral keel- of borstlijders, veel meer van de ziekte lijdten.

Vanaf dat moment is deze geheimzinnige Madrileense ziekte te volgen in de krant. Op 9 juli openden de 'Gemengde Berichten' met: Influenza in Engeland. Ook in Engeland heerscht veel influenza. De Manchester Guardian spreekt van een epidemie. Te Manchester zijn reeds tal van scholen gesloten en een groot deel van het personeel van kantoren en fabrieken is door de ziekte aangetast. Bij de tram verzuimen 280 conducteurs en wagenvoerders, waardoor de dienst beperkt moest worden.

En toen, op 11 juli 1918, was het zover: de ziekte had al een naam gekregen en was in Nederland gearriveerd. De Spaansche ziekte ook in ons land?, vraagt de krant, nog steeds in de 'Gemengde Berichten'. Naar van de grens wordt medegedeeld, zouden in de gemeente Losser, twee arbeiders, werkzaam te Essen, zijn teruggekeerd, die bij aankomst aldaar alle teekenen gaven van aangetast te zijn door de Spaansche ziekte.

Op 2 augustus kende men de ziekte al uit eigen ervaring: De Spaansche Griep breidt zich ook in deze gemeente meer en meer uit. Vooral in het Bloemenkwartier is het aantal patiënten groot. Op den Soestdijkerstraatweg viel gistermorgen een jongen, E. genaamd, bewusteloos neer. De ontboden geneesheer constateerde Spaansche Griep, waarop de jongen naar zijn woning op den Zuiderweg is gebracht. Ook op het terrein van de gasfabriek werd een werkmans, C.N. genaamd, plotseling door deze ziekte aangetast, en zóó dat hij bij zijn werk neerviel. Hij is onmiddellijk naar zijn woning aan den Laarderweg vervoerd.

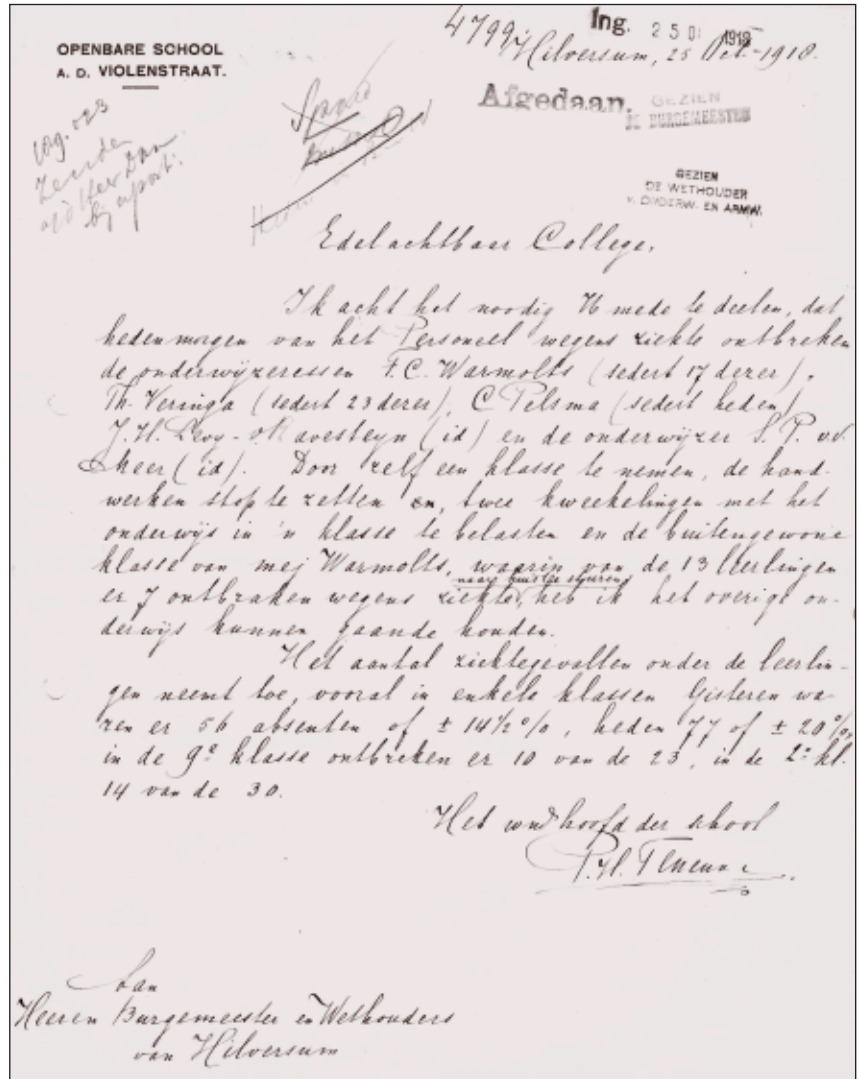
En op 7 augustus: Bij den winkelier D. in de Kerkstraat, werd gisteren een man, A.V. uit de Oosterstraat, binnengedragen, die op straat onwel geworden was. Het bleek, dat de man aan Spaansche Griep leed.

Op 10 augustus legde men in Loosdrecht een link: In verscheidene gezinnen alhier hebben zich gevallen van Spaansche griep voorgedaan. Opmerkelijk dat de meeste gevallen voorkomen in gezinnen, waarvan een der leden zich in militairen dienst bevindt.

B&W nemen maatregelen

De laatste griepepidemie vóór 1918 was die van 1889-'90 geweest: Menigeen herinnert zich de epidemie die ons land, en geheel Europa, in 1890 teisterde. Hoe in enkele dagen ongeveer de geheele bevolking eener plaats op het ziekbed geworpen werd; hoe den geneeskundigen de huissleutel hunner patiënten werd toevertrouwd; hoe bedrijven moesten worden

Brief van het hoofd van de school aan de Violenstraat van 25 oktober met mededeling van de afwezigheid van vijf van de 18 leraren en fikse percentages van de leerlingen. (GBH nr. 4211)

stopgezet. “Elke geneesheer”, zoo schreef ONNEN in de Geneeskundige Bladen van 1900, “voelt bij de gedachte daaraan nog iets van de vermoenissen die hij in dien tijd had te doorstaan, voornamelijk door het op- en afdraven van de vele trappen die hem toegang verschaften, niet alleen tot de slaapkamers er huisgenooten, maar ook – en niet in het minst – tot de zolderkamers der dienstboden.”⁶

De situatie in Hilversum kwam overeen met die in de rest van Nederland: in juli en augustus heerste een ‘zomergriep’, die door de schoolarts wordt genoemd als zijnde vrij goedaardig en de uitbreiding ervan matig.⁷ B&W hadden het in die periode vooral over problemen met de distributie.⁸ De griep die zich in juni, juli en augustus

voordeed, werd gekenmerkt door een plotseling begin en hoge koorts. De meeste patiënten werden weer beter, als er maar geen complicaties als longontsteking optraden. De incubatietijd liep uiteen van twaalf uur tot een week.⁹ De schoolarts vervolgde zijn verslag: de tweede golf nam in de maanden October en November onrustbarende afmetingen aan en had een veel kwaadaardiger karakter.

In de vergaderingen van B&W werd de Spaanse griep voor het eerst bij naam genoemd op 22 oktober, toen de ziekte twee keer op de agenda stond. De te Hilversum gedetacheerde majoor van de Artillerie had ruimte nodig om zijn zieke soldaten te kunnen isoleren en wilde graag de steun van de burgemeester hierbij. Na

Ing. 28 Oct 1918
Afgedaan.
GEZIEN
DE BURGEMEESTER

1918
Hilversum 28. 10. 18

Spreekt
Zult u?

Ed. achtb. H. H.

Ord. no 79 y 3

In aansluiting Uwer misfiwe
n^o: 4003 van d.d. 26.10.18, naar aan-
leiding van 't heerschen der
Spaansche griep, heb ik de eer
Uw ed. achtb. College de volgende
officiële gegevens mede te deelen
omtrent de ziekte-absenten op
school a. d. Nieuweg, met een
bevolking van 291 leerlingen
Donnerdag 24. Oct. ziekte-abs. Tot. 25%
Vrydag v.m. 25 " " " 34%
" n.m. " " " 40%
Zaterdag 26 " " " 44½%

De stand der verschillende
klassen was heden, Maandag 28
Oct. aldus:

Fröbelkl.	+ 22%	ziekte-absenten.
1 ^e klas.	- 35%	" "
2 ^e "	- 36%	" "
3 ^e "	39,3%	" "
4 ^e "	33,3%	" "
5 ^e "	48%	" "
6 ^e "	36%	" "
7 ^e "	35%	" "
8 ^e "	42%	" "
9 ^e "	64%	" "
9 ^e "	50%	" "

Brief van het hoofd van de school aan de Nieuweg met de gegevens van de ziekte op zijn school op 28 oktober. (GBH nr. 4211)

de gymnastieklokalen van de lagere scholen afgewezen te hebben, stelde de burgemeester 'Heideheuvel' voor en zegde zijn steun toe indien de majoor het pand zou moeten vorderen. De schoolarts meende desgevraagd dat de scholen nog niet gesloten hoefden te worden of dat over plannen in deze richting nagedacht hoefde te worden. Drie dagen later was de toestand verslechterd: Den 25

October 1918 gaven wij, door eene advertentie in de Vooruit, de Gooi- en Eemlander en de Gooische Post, in overleg met den Arrondissements-schoolopziener, aan de ouders en verzorgers der openbare en bijzondere lagere scholen in deze gemeente kennis, dat van dien datum af tot nadere aankondiging het niet-bezoeken van de scholen wegens vrees voor gevaar van besmetting door de Spaansche Griep zal worden aangemerkt als geoorloofd schoolverzuim, mits van dat verzuim binnen acht dagen aan

Klasse II b

Fransch: a. Lit. „Vuser” thans 6 te maken. b. Al de regels uit het Grammaireschrift te leeren.
 Nederlandsch: Opstel over een vrij onderwerp.
 Engelsch: De twee volgende pagina's leeren.
 Reken-, Stel- en Meetkunde: Maken wat opgegeven is.
 Duitsch: zie klasse Ia.

Klasse II c

Fransch: Repetieren Vuser Les règles principales. 1. L'emploi des auxiliaires § 23—27.
 2. Verbes personnels § 27—33. 3. Complément des verbes § 46—53.
 Nederlandsch: Opstel over een vrij onderwerp.
 Engelsch: De twee volgende pagina's leeren.
 Reken-, Stel- en Meetkunde: Maken wat opgegeven is.
 Duitsch: Zie klasse Ia.

Klasse III a

Nederlandsch: Opstel over een vrij onderwerp.
 Natuurkunde: Repetitie knoelstuk I met zoweer behandeld is voor Natuurskunde van Woensdag.
 Fransch: Coetes Chronis van Doudet; te leeren de 2 eerste blz. van Le Siège de Berlin.
 Vaderlandsche Geschiedenis: Repetieren § 39, 40 en 41.
 Engelsch: Het gedeeltelijk bestudeerde stuk afstuderen.
 Reken-, Stel- en Meetkunde: Maken wat opgegeven is.
 Duitsch: Leeren Verwer blz. 25—28.

Klasse III b

Repetitie Natuurkunde: Woensdag over knoelstuk I met zoweer als behandeld is.
 Fransch: Coetes Chronis van Doudet; te leeren de 2 eerste blz. van Le Siège de Berlin.
 Nederlandsch: Opstel over een vrij onderwerp.
 Vaderlandsche Geschiedenis: Repetieren § 39, 40 en 41.
 Engelsch: Het gedeeltelijk bestudeerde stuk afstuderen.
 Reken-, Stel- en Meetkunde: Maken wat opgegeven is.
 Duitsch: Leeren Verwer blz. 25—28.

Klasse IV a

Nederlandsch: Opstel over: Het Dronk in de Middeleeuwen.
 Repetitie Natuurkunde over de uitzetting der gassen op Maandag 18 November.
 Repetitie Kosmograpie op Doensdagmiddag (als reeds opgegeven).
 Aardrijkskunde: Panama, mosono, Hissat van des O.-I. archipel, plaatslike vinding, landhermen, isobaren, cyclonen en anti-cyclonen, tijdoakken.
 Fransch: Opstel over een vrij onderwerp.
 Engelsch: Van 'Wel, de 1e Hollandsche oefening kunnen vertalen in 't Engelsch.
 Wetenskap: Maken wat opgegeven is.
 Duitsch: Vrij opstel.

Klasse IV b

Repetitie Natuurskunde over de uitzetting der gassen op Maandag.
 Repetitie Kosmograpie op Doensdagmiddag (als reeds opgegeven).
 Aardrijkskunde: Zie IV a.
 Fransch: Opstel over een vrij onderwerp.
 Nederlandsch: Opstel over een vrij onderwerp.
 Engelsch: Van 'Wel, de 1e Hollandsche oefening kunnen vertalen in 't Engelsch.
 Wetenskap, Gen. Meetkunde: Maken wat opgegeven is.
 Duitsch: Vrij opstel.

Klasse V

Nederlandsch: Opstel over een der studiazaken-onderwerpen in 1918.
 Schiedkunde: Bestudeeren lood en zwaarten: Natuurkunde voor Woensdag; repetitie optische werktuigen.
 Fransch: Opstel over een der eindexamen-onderwerpen.
 Engelsch: Opstel. Onderwerp: Het eindexamen-onderwerp over 1917.
 Meetkunde: Repetieren en maken wat opgegeven is.
 Duitsch: Vrij opstel.

N.B. Behoudens bijzondere omstandigheden zullen de lessen Maandag 18 November te 8.30 uur worden hervat. Het opgegeven werk zal op dien datum en de volgende dagen te die lessen worden behandeld, overhoord en nagezien.

De Directeur der Hoogere Burgerschool,
 G. C. HOOGWERFF

Huiswerk opgegeven door de directeur van de HBS op 12 november aan de leerlingen van zijn school. (GBH nr. 4211)

het hoofd der school wordt gezonden met opgaaft van den redenen. Wij bepaalden voorts, dat schoolklassen, waar $\pm 30\%$ van de leerlingen wegens ziekte afwezig was, gedurende veertien dagen moesten worden gesloten. Den 29 October 1918 moesten wij er echter toe overgaan de scholen, voor zoover zij volgens evengoemden maatregel nog niet gesloten waren, te sluiten, voorloopig tot 11 November 1918. Deze sluiting werd later vermeld tot 18 November 1918.¹⁰

De Gooi- en Eemlander bericht

Op 2 november meldde de G&E: In deze gemeente zijn ongeveer 6000 personen door de Spaansche griep aangetast. De ziekte heeft hier tot heden gelukkig niet zóó'n kwaadaardig karakter als elders het geval is, zoodat het aantal sterfgevallen niet groot is. Wegens talrijke ziektegevallen blijven de scholen met den Bijbel aan de Koningsstraat en den Geuzenweg tot Maandag 11 November gesloten. In overleg met de schoolarts werd door B&W besloten dat de schoollokalen niet ontsmet maar gewoon goed schoongemaakt moesten worden.¹¹ Veel werd overgelaten aan particulier initia-

tief: de Christelijke Oranjevereniging stelde haar lezing voor de avond uit, om verspreiding van de ziekte tegen te gaan. Maar de Christelijke Zangvereniging "Soli Deo Gloria" bestond 30 jaar en gaf dus een goed bezochte jubileumuitvoering.

En op 6 november: De gevreesde Spaansche Griep breidt zich in deze gemeente meer en meer uit, terwijl ook het aantal sterfgevallen toeneemt. Van Vrijdag 1 dezer af tot en met gisteren zijn er bij den Burgerlijken Stand niet minder dan 40 overlijdensaangiften gedaan w.o. twee levenloos geboren werden aangegeven. Het vorige jaar bedroeg het aantal in hetzelfde tijdsbestek 7. Soms vallen personen op den weg plotseling bewusteloos neer. Gisteren moest zekere J. die in de Kerkstraat een hevige neusbloeding kreeg en door zware koorts werd aangetast, per rijwielbrancard naar zijn woning, in den Zuiderweg, worden overgebracht. De krant meldde verder vooral veel diefstallen: konijnen uit hun hokken, boter uit boterkarren, snoepgoed en tennisballen uit winkels. Een paar koperdieven werd achternagezeten dwars door de tuinen van het Bloemenkwartier. Maar gelukkig kon

Hebt gij kennis gemaakt
met de

Spaansche Griep

Dat is U niet meegevallen?
Maar maakt dan nu ook
kennis met de

Sanguinose

Dat zal U wel meevallen!
De krachten die door de
Spaansche Griep zijn onder-
mijnd, worden snel en volkom-
men hersteld door de SAN-
GUINOSE.

Sanguinose kost p. flesch
f 2.25, 6 fl. f 12.50, 12 fl. 24.

VAN DAM & Co.,
De Riemerstraat 2c/4,
Den Haag.

Te verkrijgen bij alle
Apothekers en
Drogisten.

De griep epidemie was voor de producenten van patent-geneesmiddelen een gouden tijd. Voor deze versterkende middelen (voordeliger per dozijn!) werd veel geadverteerd. (G&E)

ook gemeld worden dat in het tuintje bij het Station der H.S.M. eenige frambozenstruiken voor de tweede maal van dit jaar rijpe vruchten dragen. Het waren andere tijden: De politie heeft in den afgeloopen nacht een 18-jarig meisje slapende langs den weg aangetroffen. Het kind is een wees en leidt al ventende een zwerfend leven. Nadat zij op het politiebureau wat op haar verhaal was gekomen, kon zij de wijde wereld weer in-trekken.

13 november 1918: Hoewel de gevreesde ziekte zich in de laatste dagen niet uitbreidt, blijft haar karakter toch kwaadaardig en neemt het aantal sterfgevallen toe. Van Zaterdag tot en met hedenmorgen [woensdag] zijn aan het bureau van den Burgerlijken Stand niet minder dan 42 overlijdensaangiften gedaan. De Plaatselijke Schoolcommissie zag al snel een ander probleem ontstaan: alle gezonde kinderen wa-

ren gewoon vrij en slierden langs de weg zodat ze gemakkelijk besmet konden worden. Hun oplossing: de leerkrachten konden met de kinderen gaan wandelen of 'gereguleerd spelen'. Aan deze suggestie werd geen gevolg gegeven, mogelijk omdat juist vooral veel leraren zelf ziek waren. De directeur van de HBS pakte het probleem zelf aan: de leerlingen kregen een flinke dot huiswerk thuisgestuurd. Op de 18^e gingen de scholen weer open, hoewel er toch nog veel kinderen ziek waren; een klas van de school aan de Nieuweg was maar voor de helft gevuld.¹²

En op 23 november het laatste bericht: *Diep getroffen door de tegenwoordig heerschende ziekte is het gezin R. alhier [in Loosdrecht] hetwelk thans het verlies te betreuren heeft van vier dochters, binnen enkele weken overleden.*

Bij het doorkijken van de krant krijg je niet de indruk van paniek, maar op z'n hoogst iets van een gelaten door-bijten. Tegenwoordig zou je wilde krantenkoppen en evacuatieprogramma's verwachten in een situatie als deze. De krant zou vol staan met interviews met bedreefde familieleden en hoofd artikelen waarin de overheid vermanend wordt toegesproken. Niets van dit alles zien we echter in 1918. Op wat korte berichtjes na blijft het stil.¹³ Men had veel meer aandacht voor de distributie, het einde van de oorlog en zeker voor de spanningen rond de revolutie die Troelstra bijna ontketende.¹⁴

Ook tijdens het hoogtepunt van de epidemie gingen de bioscoopvoorstellingen en de vergaderingen hier, in tegenstelling tot in andere gemeenten, gewoon door. De rijksoverheid liet namelijk het nemen van maatregelen geheel over aan het gemeentebestuur. Het enige dat zij deed, was het uitroepen van een Algemene Biddag op 28 november. Wat wel opvalt is dat de overlijdensadvertenties steeds meer plaats in de krant gingen innemen. Ook speelden allerlei bedrijven in op de epidemie en adverteerden met geneesmiddelen, verzekeringen en rouwkleiding. Hierbij moet natuurlijk niet uit het oog worden verloren dat we maar weinig bronmateriaal hebben. Ook zijn er nu, negentig jaar later, weinig ooggetuigen en overgeleverde verhalen meer beschikbaar. De werkelijke situatie zie je terug in de blokken overlijdensadvertenties in de krant. Of in de overlijdensakten van de Burgerlijke Stand: akte na akte berichtend van de dood van jongvolwassenen. Soms woonden ze nog thuis, maar vaak lieten ze al een jong gezin achter.

Het waren vooral de Hilversummers tussen de 24 en 34 jaar die door de Spaanse griep het loodje legden. Maar al te vaak lieten zij een jong gezin achter. (De Gooi- en Eemlander 13-11-1918)

Het zal hier niet veel anders geweest zijn dan in de rest van het land, waaruit wel wat verhalen overgeleverd zijn. In sommige plaatsen werd het luiden van kerkklokken verboden omdat ze zo vaak te horen waren dat mensen er bang van werden. En 's ochtends gingen de kinderen kijken bij welke huizen er nu weer lakens voor de ramen hingen als teken van rouw.¹⁵ Mensen gingen elkaar mijden uit angst aangestoken te worden. Wat wil je ook, als het enige wat de dokter denkt te kunnen doen, is zich te omhullen met een wolk sigarenrook als hij op visite komt?¹⁶ En zo bleef de ramp persoonlijk en gedragen binnen de getroffen families. Zij werd niet nationaal en werd niet opgenomen in de 'grote' geschiedschrijving.

De schoolarts bleef bij zijn besluiten: Het is in 't bijzon-

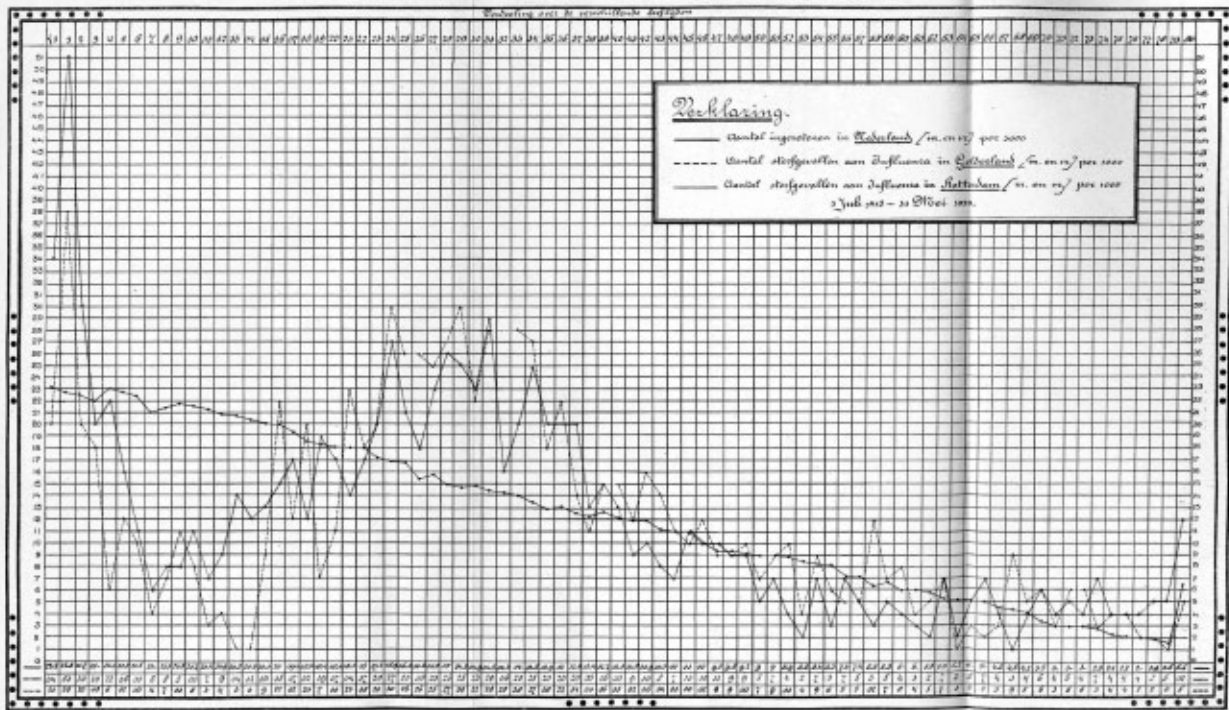
der de Spaansche griep geweest, die mij bij een goed bedoeld, maar weinig geslaagd pogen tot bestrijding, veel hoofdbreken heeft gekost, en eene groote stagnatie gaf in mijne gewone werkzaamheden. En dan – het klinkt wel eigenaardig – moet ten slotte het oorlogsproduct de "distributie" als bron van zwaarigheden worden vermeld. Deze heeft mij werkelijk veel last veroorzaakt, omdat bij herhaling kinderen, die ik gaarne wilde zien of spreken, op school werden gemist, en moeders met of zonder haar kroost niet aan eene uitnodiging om bij mij te verschijnen voldeden, wegens de allernoodzakelijkste, dikwijls zeer bezwaarlijke expedities ter bemachtiging van levensbehoeften, klompen, takkenbossen etc., of van de daarvoor benodigde kaarten en formulieren.

De tweede, dodelijke griepgolf overviel iedereen en het besluit de scholen te sluiten werd genomen op het moment dat de ziekte op haar hoogtepunt was – te laat dus. De schoolarts was van mening dat sluiting alleen zin had voor de onderwijzers en voor die kinderen, die thuis in gunstige hygiënische omstandigheden verkeerden, in 't algemeen dus niet voor de volksklasse. De laatstgenoemden hadden volgens hem maar beter op school kunnen blijven. Daarbij kwam dat van de 6000 kinderen er acht waren gestorven tegen twee van de 300 leerkrachten. Misschien was het juist wel goed voor hun weerstand geweest als de kinderen de ziekte kregen! Juist onder de 20- tot 40-jarigen had de ziekte toegeslagen en had in Hilversum het sterftecijfer tot vijf keer het normale aantal opgejaagd en hij beval dan ook voor de toekomst aan, dat de overheid het dragen van een masker voor neus en mond verplicht zou stellen.¹⁷

In 1919 schreef de schoolarts nog één keer over de Spaanse griep. De ziekte had dat jaar ook nog enkele slachtoffers gemaakt, maar van een epidemie was zeker geen sprake meer geweest. Uit zijn gegevens bleek dat ruim éénderde van de kinderen de ziekte op enigerlei wijze had gehad. Ook was de ziekte vaker voorgekomen bij de oudere kinderen en had de welstand van de ouders geen verschil gemaakt.¹⁸

Wat we nu weten

Precies in het midden van de Verenigde Staten ligt Haskell County (Kansas). In 1918 was dit een arme plattelandsgemeenschap waar de mensen in plaggenhuizen woonden, graan verbouwden en pluimvee, koeien en schapen fokten. Eind januari, begin februari van dat jaar werd de dokter daar geconfronteerd met

Grafiek met de verdeling van de sterfte naar de leeftijd van de overledenen. Getoond worden het aantal inwoners in Nederland en de aantallen sterfgevallen in Gelderland en Rotterdam tussen 1 juli 1918 en 31 mei 1919. (Quanjer 1921, Bijlage 5)

De Spaansche Griep.

De Hilversumsche Artsen verzoeken hunne patiënten beleefd, met het oog op de vele zieken en de beperkte middelen van vervoer zooveel mogelijk de aanvragen om hulp

vóór negen uur 's morgens
ter kennisse van den arts te brengen.

Het Bestuur der
H. A. V.

De Hilversumse huisartsen hadden door de griep epidemie hun handen vol aan de toestroom van patiënten. (De Gooi- en Eemlander 26-10-1918)

een nieuw soort griep die vaak overging in longontsteking en juist de sterksten uit de samenleving trof. Een epidemie joeg door het gebied maar verdween weer in de loop van maart.¹⁹

Op 4 maart meldde een soldaat zich ziek in Camp Funston, 480 kilometer verderop. Hij had griep en al snel was hij niet meer de enige. In Funston werden soldaten uit Kansas getraind voordat ze naar Europa kwamen om te vechten. Zieke Amerikaanse soldaten brachten de griep in april mee naar Frankrijk en staken hun medestrijders én tegenstanders aan. Vanuit Europa verspreidde de ziekte zich in drie maanden over de wereld en schakelde zoveel soldaten uit dat de oorlogvoering op een lager pitje gezet moest worden.²⁰ Ondanks dit alles werd deze epidemie gezien als een gewone griep waarover men niet extra ongerust moest zijn; epidemieën en sterfgevallen waren er altijd wel.²¹ De naam 'Spaanse' griep wekt de indruk dat de ziekte in Spanje zou zijn ontstaan. Echter, in de oorlogvoerende landen werd al het nieuws streng gecensureerd en werd niets wat tot paniek zou kunnen leiden naar buiten gebracht. Spanje was neutraal en kreeg in mei

De Spaansche Griep heerscht. Hoesters past op

Nog pas kort geleden heeft de Spaansche Griep haar intrede in ons land gedaan en reeds heeft zij met reusachtige snelheid om zich heen gegrepen en talloze slachtoffers gemaakt.

De Spaansche Griep schijnt een bijzonder kwaadaardig soort van influenza te zijn, welke in de eerste plaats hen aantast die hoesten, verkouden zijn of kerpijn hebben.

Niet zelden ontstaan dan ontstekingen der luchtwegen, met de daaraan verbonden gevaren voor longontsteking. Hoeveel jonge levens werden hierdoor niet reeds afgesneden.

Geneest Uw hoest; zorg niet verkouden te worden! Koop vandaag nog een flesch

Abdijsiroop

en neem er iederen dag een paar lepels van in.

Prijs per flacon van ± 230 gr. f 1 25, van ± 550 gr. f 2 25, en van ± 1000 gr. f 3 75.

Alom verkrijgbaar. Eischt rooden band met onze handteekening: L. I. AKKER, Rotterdam.

Abdijsiroop. De firma L.I. Akker uit Rotterdam voerde een agressieve reclamecampagne, terwijl de genezende kracht van de Abdijsiroop bestond uit de heilzame werking van suikerwater met een snuffe kaneel. (Vugs 2002, pp. 72-73)

sterftcijfers tussen het 24ste en het 34ste levensjaar. Ook moest je geen tuberculose of diabetes hebben of zwanger zijn, want dan kelderden je kansen de griep te overleven. De mensen die de griep in de zomer hadden gehad, bleken geluk te hebben; zij waren redelijk immuun voor wat er komen ging. Ook leek een bepaalde immuniteit aanwezig te zijn bij de mensen die in 1890 ziek waren geweest, aangezien het sterftcijfer vanaf het 31ste levensjaar langzaam daalde.²⁷ Behalve de hiervoor beschreven griepverschijnselen deed zich een veelvoud aan andere verschijnselen voor: velen hadden rode uitslag en verschillende vormen van herpes. Er waren veel gevallen van buikgriep met braken en ernstige diarree met soms dodelijke afloop. Patiënten kregen vreselijke bloedingen. Sommige overlevenden bleken hersenbeschadigingen te hebben opgelopen. De dodelijkste complicatie was zonder twijfel de vaak optredende longontsteking.²⁸

In 1919 is er al een test gedaan met een vaccin bereid uit streptokokken- en pneumokokkenstammen, geïsoleerd tijdens de epidemie. In het Armenhuis in Amsterdam werden 100 van de 1000 verpleegden hiermee ingeënt. Hiervan kregen maar twee patiënten griep tegen de 150 griepgevallen die zich onder de niet-gevacineerden voordeden.²⁹

Men werd besmet via contact met anderen. Ter voorkoming hiervan werden echter geen algemene maatregelen getroffen. De plaatselijke overheid beperkte zich tot het sluiten van scholen en andere plaatsen waar veel mensen samenkwamen. Ook dit was controversieel, omdat men meende dat de ziekte zo besmettelijk was dat sluiting toch niets uitmaakte. Daarom werden de verloven van de militairen ook niet ingetrokken. In een paar grote ziekenhuizen deed men onderzoek naar het dragen van gaasmaskers en deze bleken wel enig succes te hebben. Echter, veel verpleegsters deden ze gauw weer af omdat ze zo benauwd waren en het zicht naar beneden belemmerden.³⁰

Tijdens de zomergriep liet de Centrale Gezondheidsraad één enkel advies uitgaan. De nadruk werd daarin gelegd op het zoo ruim mogelijk, overal, bij dag en nacht, toelaten van versche lucht in de woning en tijdelijke verblijfplaatsen, en op het gevaar dat gebracht wordt door opjagen van stof; een gevaar dat afdoende bestreden kan worden door het gebruik van een stof-zuigtoestel, of door de stof op te nemen, hetzij met vochtige doeken, hetzij na besprenkeling met water, bij open deuren en ramen.³¹

Het virus

We weten nu dat het griepvirus uit wat zuren bestaat die het erfelijk materiaal bevatten, ingesloten door een laagje eiwitten. Van de drie types influenzavirussen (A, B en C) zijn de influenza-A virussen het gevaarlijkst voor mensen.³² Dit zijn de vogelgriepen die direct, door contact vogel(poep)-mens, of indirect door contact vogel-varken-mens worden overgebracht. De naam die een virus krijgt, bijvoorbeeld H1N1 (de Spaanse Griep) of H5N1 (de vogelgriep die op dit moment de meeste angst aanjaagt), is afgeleid van de twee soorten eiwitten aan de buitenkant van het virus. Dit zijn Hemagglutinine en Neuraminidase. Het virus dat als eerste werd geïsoleerd in 1933 kreeg de naam H1N1. Sindsdien zijn vele andere types ontdekt of door

mutatie ontstaan.³³ Dit voortdurende muteren levert het grootste gevaar voor de mens op: de ziekte is immers eigenlijk een *vogelgriep*, die dus bij sommige mutaties van vogels op mensen kan overspringen en daardoor veel gevaarlijker is. We hebben genetisch geen weerstand hiertegen kunnen opbouwen. Bovendien herkent ons lichaam een nieuwe mutatie niet als dezelfde oude griep, zodat telkens nieuwe antistoffen moeten worden aangemaakt.³⁴

In de jaren '90 van de twintigste eeuw is door onderzoek van het bewaarde longweefsel van Spaanse griepslachtoffers de genetische structuur van het virus vastgesteld. Het bleek toen dat het ging om de vogelgriep H1N1 in een vorm die voor zowel mensen als varkens besmettelijk was. Wanneer dit precies mogelijk was en hoe de besmetting tot stand kwam, van vogel naar mens of van vogel via varken naar mens, is nog onbekend. Waarschijnlijk is deze vorm niet eerder dan rond 1900 ontstaan.³⁵ Ze is na 1920 bijna geheel weer verdwenen

Conclusie

Hilversum had dat jaar zo'n 36.700 inwoners. In 1919 waren er volgens het Gemeenteverslag 163 minder doden te betreuren dan in 1918.³⁶ Waarschijnlijk is dit ongeveer het aantal slachtoffers van de griep, die bijna allemaal gestorven waren in november. Het totaal aantal mensen dat in Nederland tussen 1918 en 1920 aan de griep stierf, bedroeg bijna 30.000 op een bevolking van ruim 6,7 miljoen inwoners.³⁷ Oorspronkelijk werd het aantal doden wereldwijd op 20 miljoen geschat. Dit aantal is echter de laatste jaren ernstig naar boven bijgesteld en wordt nu geschat op 40 à 50 miljoen, waarbij de mogelijkheid wordt opgehouden dat er tientallen miljoenen meer slachtoffers zijn geweest. Deze schattingen zijn zo grof omdat de ziekte statistisch niet werd bijgehouden én omdat als doodsoorzaak niet de griep maar de complicaties werden opgegeven. Daarnaast is er pas de laatste jaren onderzoek gedaan naar de ravages die de griep heeft veroorzaakt in de Derde Wereld.³⁸ Dat armoede een directe samenhang vormde met het aantal slachtoffers was ook in Nederland gebleken: in Drenthe zorgden ondervoeding, miserabele behuizing en te weinig artsen voor een sterftecijfer dat twee keer zo hoog lag als in de rest van het land.³⁹

Noten

- 1 De Gooi- en Eemlander (G&E), 19 oktober 1918, latere citaten van krantenberichten komen uit dezelfde krant. Stads- en streekarchief Naarden.
- 2 'Verslag van het Burgerlijk Armbestuur over het jaar 1918', p. 1, opgenomen in het 'Verslag van den toestand der Gemeente Hilversum over het jaar 1918' (Gemeenteverslag 1918) als Bijlage P. In archief Gemeentebestuur Hilversum 1851-1939 (GBH), nr. 5513, Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek (SAGV).
- 3 Zie HHT *Eigen Perk* 2004/3 voor het artikel 'Hilversum in de Eerste Wereldoorlog', dat ik samen met E.J.J. de Paepeschreef, voor een uitgebreide beschrijving van de situatie in Hilversum tijdens deze oorlog.
- 4 Er vormde zich 'leng' in het brood en dan vooral in het bruinbrood en het regeringsbrood, dat gesudderd werd op 30 of 40 °C. Om bederf tegen te gaan, moest het zo koel en luchtig mogelijk (bijvoorbeeld in de kelder) bewaard worden. Bij leng rook het brood eerst naar fruit maar ging dan vreselijk stinken. Als het gesneden werd, trok het kleverige lange draden (G&E 5 juli 1918).
- 5 'Verslag van den gemeentelijken Keuringsdienst van Waren te Hilversum over het jaar 1918', opgenomen in het Gemeenteverslag 1918 als Bijlage C, p. 22. Ter vergelijking: de gemeentelijke loodgieter verdiende f.18,- per week. Een stevige boete dus.
- 6 A.A.J. Quanjer, *De griep in Nederland in 1918 tot 1920*, z.p. 1921, p. 7.
- 7 'Verslag van het Gemeentelijk Geneeskundig Schooltoezicht te Hilversum over het jaar 1918', opgenomen in het Gemeenteverslag 1918 als Bijlage K. GBH nr. 5513, p. 11.
- 8 Notulen van de vergaderingen van Burgemeester en Wethouders over de periode 28 december 1917-19 november 1918, GBH nr. 5214.
- 9 Quanjer 1921, pp. 26-30.
- 10 Gemeenteverslag 1918, pp. 127-128. Bijna alle scholen sloten voor deze periode, niet alleen de lagere. Door de '30%-maatregel' waren toch al grote delen van de scholen dicht gegaan. Dit was trouwens niet eens het eerste punt op deze vergadering. Aan het begin van de oorlog had Nederland onderdak geboden aan een miljoen Belgische vluchtelingen. Nu, aan het eind, kwamen met het openbreken van de loopgravenoorlog de legers weer in beweging en was men bang voor een zelfde toestroom. De omstandigheden waren alleen in 1918 veel slechter; de rek was er uit. Men had plaats voor zo'n 150 vluchtelingen in drie gymnastieklokalen, maar geen mogelijkheid hen bij ziekte te verplegen. Ook zou er een onmiddellijke aanvulling van de distributievoorraden moeten plaatsvinden om ook de eigen bevolking te kunnen blijven voeden (GBH nr. 5214). Gelukkig was de oorlog zo snel voorbij (op 11 november) dat er hier geen vluchtelingenprobleem ontstond.

- 11 GBH nr. 5214, 29-10-1918.
- 12 Dossier sluiting van scholen in verband met de Spaanse griep, GBH, nr. 4211.
- 13 Het enige lange bericht is een uitgebreide beschrijving van de ziekte overgenomen uit het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*. Op 9 augustus beschrijft de Amsterdamse chirurg Ign. Oljenick de relatief milde vorm van de griep zoals die in de zomer heerste. Dit verslag maakt een tamelijk geruststellende indruk.
- 14 Pieter Jelles Troelstra zat voor de SDAP in de Tweede Kamer en dacht dat de tijd rijp was om in Nederland – net in als Rusland en Duitsland was gebeurd – de socialistische revolutie uit te roepen. Half november bleek dat hij zich volledig op de situatie had verkeken. De grote onrust in het land had helemaal niet betekend dat er een volksoptocht op handen was: de ‘vergissing van Troelstra’. Zie bijvoorbeeld: nl.wikipedia.org/wiki/Vergissing_van_Troelstra.
- 15 R. Vugs, *In veel huizen wordt gerouwd. De Spaanse griep in Nederland*, Soesterberg 2002, pp. 57-59.
- 16 Dit deed dokter Kooiman, huisarts in Hoogeveen, ter ‘desinfectie’. Persoonlijke mededeling van mevr. J. Kloosterman-Dekker.
- 17 Verslag van het Gemeentelijk Geneeskundig Schooltoezicht 1918, pp. 12-14. Een opgevouwen stuk verbandgaas in een katoenen slingerverband met vier slippen, dat eens per dag werd vervangen, achtte hij voldoende.
- 18 ‘Verslag van het Gemeentelijk Geneeskundig Schooltoezicht te Hilversum over het jaar 1919’, p. 10, opgenomen in het Gemeenteverslag 1919 als Bijlage G, GBH nr. 5514.
- 19 J.M. Barry, ‘The site of origin of the 1918 influenza pandemic and its public health implications’, in: *Journal of Translational Medicine* 2004, 2. Te vinden op: <http://www.translational-medicine.com/content/2/1/3>. Overigens blijft het onderzoek naar de bron doorgaan. Zo bleek in de winter van 1916-17 in het Britse legerkamp van Étapes in Frankrijk een uitbraak te zijn geweest van acute longontsteking, met symptomen die erg bleken te lijken op die van de griep. Mogelijk is ook dat dit weer een andere mutatie betrof, omdat de ziekte zich niet verder uitbreidde. Zie ook: M. Davis, *Vogelgriep. Achtergronden van de dreigende pandemie*, Amsterdam 2006, p. 40.
- 20 Vugs 2002, pp. 19, 23. Van de Amerikaanse soldaten die stierven tijdens de oorlog kwam 70% door de griep om het leven.
- 21 In: C.W. Potter, ‘A history of influenza’, in: *Journal of Applied Microbiology* 91 (4), oktober 2001, pp. 572-579.
- 22 Vugs 2002, pp. 15-16. De beroemdste Spanjaard die ziek werd, was de koning, Alfonso XIII, die volgens een niet bevestigd verhaal zichzelf genezen heeft door een fles Bacardium leeg te drinken.
- 23 Quanjer 1921, pp. 10-15.
- 24 Vugs 2002, pp. 40-44.
- 25 Quanjer 1921, pp. 31-32.
- 26 In de herfst openbaarde de ziekte zich het eerst bij varkens, die waarschijnlijk door menselijk contact waren besmet. Deze vorm ging vanuit Freetown in Sierra Leone, Brest in Frankrijk en Boston in de Verenigde Staten over de wereld, A.H. Reid e.a., ‘Origin and evolution of the 1918 “Spanish” influenza virus hemagglutinin gene’, in: *Proceedings of the National Academy of Sciences USA (PNAS)*, Vol. 96, 1651-1656, February 16, 1999, via <http://www.pnas.org/cgi/content/full/96/4/1651>.
- 27 Quanjer 1921, pp. 21-25, p. 56.
- 28 Uit een dit jaar gepubliceerd onderzoek is gebleken dat de lijders aan de Spaanse griep niet toevallig zo vaak dodelijke longontsteking ontwikkelden. Het griepvirus blijkt een eiwit (PB1-F2) te bevatten dat muizen die griep hebben nog zieker maakt en de gevoeligheid voor de bacteriën die longontsteking veroorzaken sterk vergroot. J.L. McAuley e.a., ‘Expression of the 1918 Influenza A Virus PB1-F2 Enhances the Pathogenesis of Viral and Secondary Bacterial Pneumonia’, in: *Cell Host & Microbe*, Vol. 2, pp. 240-249, 11 oktober 2007, beschreven in *NRC Handelsblad*, 20/21 oktober 2007. Latere griepgolven waren, door de beschikbaarheid van antibiotica ter bestrijding van de complicaties, veel minder dodelijk.
- 29 Quanjer 1921, pp. 64-65. Ook werd geëxperimenteerd met Salvarsan (een arsenicumpreparaat voor de behandeling van syfilis), omdat dit werkzaam bleek te zijn bij de behandeling van de gelijkvormige heersende paardengriep en met het injecteren van ontsmettingsmiddelen. De resultaten van de experimenten waren niet eenduidig.
- 30 Quanjer 1921, pp. 58-64.
- 31 Quanjer 1921, p. 57.
- 32 De B en C types zijn al langer onder ons en daardoor minder virulent geworden; Davis 2006, pp. 17-18.
- 33 Zo bleek de griep van 1889-1890 van het type H3N8 te zijn geweest. R. Vugs, *Griep! De angst voor de PANDEMIE en de FEITEN*, Uithoorn 2006, p. 25.
- 34 Davis 2006, pp. 17-18.
- 35 A.H. Reid 1999.
- 36 Gemeenteverslag 1919, p. 2.
- 37 Vugs 2006, p. 35. Er lijkt zich ook een dip in het aantal geboorten te hebben voorgedaan: in Hilversum worden er 18 minder kinderen geboren in 1919, Gemeenteverslag 1919, p. 2.
- 38 Zo blijken landen als India extra zwaar getroffen te zijn omdat de koloniale overheid het meeste beschikbare voedsel opeiste. Dit betekende dat de bevolking honger leed en dus zeer kwetsbaar was. Davis 2006, pp. 31-38.
- 39 Het landelijk gemiddelde was 0,26%. In Drenthe was het sterftecijfer 0,58%, Vugs 2002, pp. 94-100.